

RAGNAR ÖSTBERG

HET MYSTERIE VAN DE DOOD IN HELSINGBORG

PETER TIMMERMAN

Ragnar Östberg is een van de bekendste architecten uit Zweden. Wereldfaam verwierf hij in 1923 met het stadhuis van Stockholm. De hoofdzal van het stadhuis doet nog ieder jaar dienst als decor voor de Nobelfestiviteiten. In het zuiden van Zweden staat een gebouw van Östberg dat minder bekendheid geniet, maar in architectonische kwaliteit in niets onderdoet voor het beroemde stadhuis: het crematorium van Helsingborg. Östberg weet hier op troostrijke wijze het mysterie van de dood tot uitdrukking te brengen.

Het beroemde stadhuis van Ragnar Östberg (1866–1945) in Stockholm is magnifiek gesitueerd aan Riddarfjärden, een flink meer in hartje stad. Wie dit gebouw bezoekt raakt al snel onder de indruk van de rijke detaillering: binnen wemelt het van de mozaïeken, de ramen zijn voorzien van prachtige omlijstingen en op de diverse torens prijken gouden kroontjes en maantjes. Ook de routing door het gebouw mag er zijn: men betreedt het stadhuis via een grote poort die toegang verschaft tot een binnenplein. Een zijde van dit plein opent zich naar het water door middel van een arcadegang. Omdat het plein richting deze arcadegang subtiel afloopt, is het water bij de entreepoort nog niet geheel te zien. Bovendien verschuilt het zich achter de vele zuilen van de arcadegang. Pas als je richting de arcadegang wandelt, ontvouwt zich met iedere stap een steeds fraaier zicht op Riddarfjärden.

Dit stadhuis is een exponent van de zogenaamde nationaal-romantische stroming binnen de architectuur. Östberg streefde in zijn architectuur naar een synthese van nationale Zweedse thema's en de klassieke bouwkunst. In de praktijk is het een eclectisch samenstel van uiteenlopende elementen: men herkent de invloed van de Noord-Europese architectuur aan de massieve bakstenen wanden waaruit het pand is opgetrokken. De bouwkunst van de klassieken is goed te herkennen aan de diverse zuilen en arcadegangen. Het binnenplein roept weer het gevoel op van een Italiaans palazzo, en met een beetje fantasie doet de fraaie ligging aan het water aan Venetië denken. De kracht van Östberg is dat hij uit al deze verschillende zaken één magnifiek geheel wist te maken. Östberg bouwde tot het eind van zijn leven in 1945 door in deze min of meer traditionele stijl, terwijl zijn collega en tijdgenoot Gunnar Asplund (1865–1940) een moderner pad in sloeg. Asplund realiseerde in 1940 zijn beroemde crematorium op de Skogskyrkogården in Stockholm, dat strakker en mo-

derner oogt dan Östbergs werk. Hoe het ook zij, Östberg maakte indruk met zijn monumentale bouwstijl en kreeg veel navolging. Onder andere van de Nederlandse architect Gijsbert Friedhoff (1892–1970) die zich voor het ontwerp van het stadhuis in Enschede liet inspireren door het voorbeeld uit Stockholm.

HET CREMATORIUM VAN HELSINGBORG

Een veel onbekender, maar beslist niet minder interessant gebouw, van Östberg is zijn crematorium in de stad Helsingborg in het zuiden van Zweden. Het gebouw werd in 1929 ingewijd door bisschop Edvard Rodhe uit Lund. In deze tijd was cremeren nog iets bijzonders en soms controversieel. Het was echter ook bittere

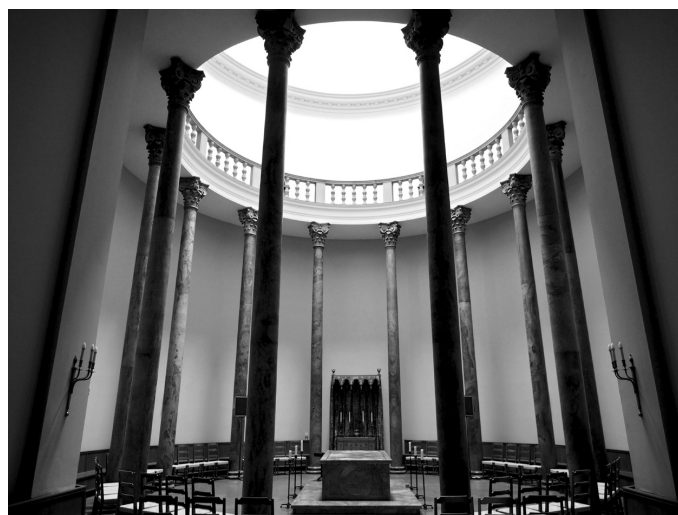
noodzaak, want de grotere steden kampten met een gebrek aan begraafplaatsen. Om een indruk te krijgen van de ruimtebesparing: in de periode 1929–1999 zijn er in het crematorium van Helsingborg maar liefst vijftigduizend mensen gecremeerd.

Het gebouw ligt ten noorden van de stad op het oplopende land nabij de Sont. Deze zeestraat tussen Zweden en Denemarken ligt hemelsbreed op nog geen twaalfhonderd meter afstand van het crematorium. Het complex is door Östberg monumentaal gesitueerd op een kunstmatige heuvel, omringd door een slotgracht. In de tijd dat het gereed kwam was het nabij gelegen Pälssjokog (Pälssjokob) nog niet zo omvangrijk als tegenwoordig. Toen was het nog mogelijk om, als je uit de kapel stapte, in de verte uit te kijken over de Sont. De historische foto's (afbeelding 5 en 6) laten zien dat Östberg het gebouw oorspronkelijk als een vrijstaande tempel ontworpen had. Het oogt robuust en is helder van opbouw. Dankzij de cilindrische hoofdvorm – voorzien van een halfrond koperen dak met een soort kroon – gaat er van het gebouw een sterke 'verticaliteit' uit. Dit wordt versterkt door de

AFBEELDING 1: CREMATORIUM HELSINGBORG IN 2013

FOTO: PETER TIMMERMAN

AFBEELDING 2: CEREMONIEHAL

FOTO: PETER TIMMERMAN

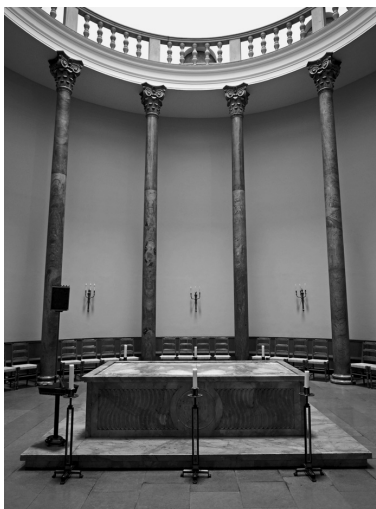
ranke schoorsteen die het hoofdvolume flankert. Op deze schoorsteen staat een sculptuur (van kunstenaar Ragnhild Schlyter); een vergulde engel die met uitgestrekte armen de rook van de oven naar de hemel begeleidt.

HET MYSTERIE VAN DE DOOD

Op het terrein bouwde Östberg een aantal muren met nissen voor de urnen. Tevens ontwierp hij twee gebouwtjes die hij in de ommuring van het terrein liet opgaan: een kantoor en woonhuis (afbeelding 6). In de woning resideerde de opzichter van het terrein met zijn gezin, zodat er dag en nacht een kist bezorgd kon worden. Precies tussen de gebouwtjes, op een blinde muur, plaatste Östberg een classicistisch portaal met een koperen deur (afbeelding 4). Het bijzondere is dat de deur nergens op uitkomt; achter de muur gaat slechts de slotgracht schuil. Waarschijnlijk kan de deur wel open en biedt hij toegang aan een opslagruimte voor bijvoorbeeld tuingereedschap, maar daar was het Östberg natuurlijk niet om te doen. Dit is een symbolische deur. Als je ervoor staat bekruipt je het gevoel dat er iets áchter deze muur schuilgaat. Wat precies blijft een raadsel, omdat je nergens over de muur kunt kijken. Östberg creëert hier een prachtige architectonische metafoor voor de bijzondere wijze waarop de dood aan het leven grenst. Het is onmogelijk om aan gene zijde een kijkje te nemen, terug te keren en verslag te doen. Precies dit mysterie roept Östberg met zijn monumentale deur op. De evocatie van een onkenbare en dus mysterieuze wereld áchter de muur symboliseert de wereld van de dood die net zo onkenbaar en mysterieus is. De bezoekers van het crematorium werden in de oorspronkelijke opzet van Östberg, alvorens zij de ceremoniehal betraden, met deze raadselachtige deur geconfronteerd.

VAN TEMPEL NAAR BURCHT

Wie tegenwoordig op het terrein komt herkent nog slechts met enige moeite de oorspronkelijke tempel van Östberg, omdat het complex in de loop der jaren flink onder handen is genomen. De grootste verbouwingen vonden plaats toen in 1962 architect Helge Zimdahl (1903–2001) een langgerekte kapel bijbouwde (zie afbeelding 1, het gestucte gedeelte). Tevens verbouwde hij het woongedeelte tot wachtruimte en toiletunit en voorzag hij het complex van een centrale ontvangstpatio. Via deze patio zijn de twee kapellen en de wachtruimte te bereiken. In de dikke muren van de patio bevindt zich een kleine doorgang naar de urnentuinen. De ruimtelijke overgang is hier spannend: van de patio ga je door een smal duister openingetje in een dikke muur. Plotsklaps sta je oog in oog met de monumentale cilinder van Östberg waar het allemaal mee begon. Van hieruit zijn ook de muren met urnen te bereiken. Zimdahl breidde de urnenmuren uit en voorzag het terrein van een klokkentoren. Door al deze toevoegingen ging Östbergs trotse en vrijstaande tempel (op afbeelding 1 nog herken-

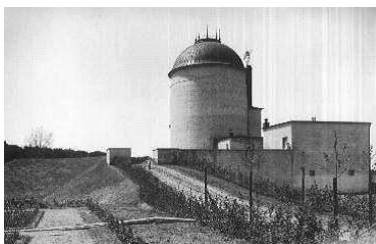
AFBEELDING 3: KATAFALK FOTO: PETER TIMMERMAN

AFBEELDING 4: MYSTERIEUZE DEUR IN BLINDE MUUR FOTO: PETER TIMMERMAN

AFBEELDING 5: CREMATORIUM HELSINGBORG IN 1929

AFBEELDING 6: CREMATORIUM MET RECHTS KANTOOR EN WOONRUIMTE

baar aan de gemetselde muren) onderdeel uitmaken van een grote burcht.

TROOSTRIJK LICHT

Wie de ceremoniehal binnenstapt wordt direct getroffen door de sterk opgaande beweging (afbeelding 2 en 3). Dat komt omdat de cilindervormige ruimte smal en hoog is en op slechts één punt van licht voorzien wordt. Helemaal bovenin bevindt zich een rond raam met een stervormig patroon. De dramatiek van dit licht wordt versterkt door de donkere voorhal die toegang verschaft tot deze ruimte. Dankzij de duistere inleiding gaat alle aandacht uit naar het licht dat hoog van boven binnenvalt. Precies onder dit licht, in het midden van de ruimte, staat de kist met overledene op de katafalk voor een laatste vaarwel (afbeelding 3). De nabestaanden zitten er in een kring omheen; zij bevinden zich tussen en achter de twaalf zuilen die in de hoogte verdwijnen. Deze zuilen zijn langgerekte en versterken de opwaartse beweging van de ruimte, bovendien zijn zij uitgevoerd in een zwartgroen marmer dat een aards gevoel oproept. Zij markeren het aardse domein van de levende zielen. Van deze opstelling gaat sterk de indruk uit dat alleen degene die in het midden ligt door mag gaan naar boven, de rest blijft achter in dit leven.

Door de donkere uitvoering van de zuilen ontstaat een prachtig contrast met de ‘ring van licht’ die zij als het ware in de hoogte dragen. Daar bovenin begint een andere wereld. Dat is het rijk van de overleden zielen, een hiernamaals, waar de nabestaanden (nog) niet bij kunnen en mogen komen. Östberg weet hier zijn architectonische middelen – de gecentraliseerde ruimte, de langgerekte zuilen, het licht van boven – treffend in te zetten om zo symbolisch het opstijgen, het opgaan van de ziel te verbeelden. De architect werpt zo enig licht op het mysterie van de dood; in zijn optiek is het hiernamaals troostrijk, een verlossing. Natuurlijk, in de ceremoniehal vindt een moeilijk en emotioneel afscheid plaats, maar bij het verlaten van de ruimte zijn de nabestaanden er wel gerust op dat hun dierbare een verheven onderkomen wacht. Verdrietig, maar getroost, keken zij destijds over de Sont uit.

Ir. P. Timmerman is schrijver en architectuurfotograaf. Tevens is hij hoofd van het Studium Generale van de Universiteit Twente.